

Станіслава ЛЕВІНСЬКА
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПОЕТИЧНИЙ ГЕНІЙ ЦИПРІАНА КАМІЛЯ НОРВІДА

Стаття пропонує огляд життєвого і творчого шляху видатного польського поета-романтика Ципріана Каміля Норвіда. Акцентуються основні принципи його естетичної системи, морально-філософська проблематика та особливості поетичної майстерності – компактність думки, сугестія, тенденція до скорочень.

Ключові слова: романтизм, інтелектуалізм, філософська насиченість, поетичний експеримент, мистецтво і поезія.

The article offers the review of vital and creative way of prominent Polish poet-romanticist Cyprian Kamil Norwid. Much attention is given to basic principles his aesthetic system, moral-philosophical problems and features of poetic facility – a compactness of idea, suggestive, tendency to reductions.

Key words: romanticism, intelektualism, philosophical saturation, poetic experiment, art and poetry

Artykuł przedstawia biografię i twórczość wybitnego polskiego poety-romantyka Cypriana Kamila Norwida. Akcentuje się tu podstawowe zasady jego systemu estetycznego, problematykę moralno-filozoficzną i specyfikę jego warsztatu poetyckiego – zwięzłość myśli, sugestię, tendencję do skrótów.

Słowa kluczowe: romantyzm, intelektualizm, ładunek filozoficzny, eksperyment poetycki, sztuka i poezja.

Поетові незвичайної, трагічної долі, Норвідові довелося жити й творити у складних суспільно-політичних і життєвих умовах, у перехідну літературну епоху. Романтизм став поштовхом і до формування його поетичного таланту. Він захоплювався поезією Міцкевича й мистецтвом Шопена. Зі своїм славетним старшим сучасником він познайомиться і приятелюватиме пізніше, вже будучи автором кількох публікацій, коли на початку 1849 р. оселиться в Парижі. Шопена невдовзі не стане, і данину його пам'яті Норвід віддасть у своїх «Чорних квітах» (1856), напише вірш «Шопенове фортепіано» – окрасу поетичної шопеніани.

На жаль, поетичний геній Норвіда не знайшов визнання серед сучасників, будучи приреченим «жити в життєвій пустелі», йдучи «порослою полином дорогою». Особисті невдачі молодого поета, безнадійно закоханого в модну тоді піаністку, талановиту ученицю Шопена красуню Марію Калергіс (предмет обожнювання Гейне, Мюссе і Наполеона III), постійна необхідність заробляти на хліб, дошкульна зневага з боку критиків і холодна неприязнь читацької аудиторії, до

того ж бойкотування книговидавцями затьмарювали його дні. Останні роки життя забутий усіма оглухлий і хворий поет провів у притулку св. Казімежа у паризькому передмісті Іврі. Його не стало травневого ранку 1883 року, а залишені рукописи було спалено як «богохульні за змістом». Перенесений через п'ять років на кладовище Монморансі прах поета спочив у спільній могилі поляків-емігрантів.

Попри всі невдачі та поразки Норвід послідовно відстоював свою поетичну програму, постійно прагнув знайти відгук серед сучасників. Він розсилав вірші знайомим, пропонував їх редакціям часописів. Окремими виданнями вийшли лише поема «Прометідіон» (1851), цикл публічних лекцій про Юліуша Словацького (1861) і «Поезії» (1862). Значна ж частина віршів та інших творів пропала без сліду. Ципріян Норвід був також талановитим художником, і це допомагало йому в найскрутніші часи заробляти на життя. Час створення його численних малюнків, гравюр, картин і скульптур встановити ще важче, ніж дати написання неопублікованих літературних творів.

«Забутого» Норвіда було відкрито вдруге завдяки дослідницькій діяльності літературного критика і поета «Молодої Польщі» Зенона Пшесмицького (Міріама). У 1901 році Міріам вміщує у редагованій ним «Химері» – найвідомішому часопису польських модерністів – статтю «Доля геніїв», щедро цитуючи вірші Норвіда. Надрукований на початку 1905 року восьмий том «Химери» цілком було присвячено Норвідові. Віддаючи належне талантові забутого поета, Пшесмицький писав: «Ім'я його звучить для знавців і справжніх любителів так само повно, дзвінко й монументально, як імена трьох великих романтиків (тобто Міцкевича, Словацького і Красінського. – С. Л.)». Майбутнє показало слушність Міріамової оцінки. А у 1912 р. Міріам видає «Твори» Норвіда. Пізніше його драми з'являються на польській сцені, а його поетичний доробок стає обов'язковим до вивчення в програмі польської літератури. Завдяки діяльності біографа Норвіда Ю. В. Гомулицького, який видав перше коментоване зібрання «Вибраних творів» (1969 р.), а також відшукав і уважно прочитав багато нових, доти невідомих творів поета, Норвід міцно увійшов до польської національної культури.

Талант Норвіда породжений епохою романтизму. Його поезіям, як доводять літературознавці, притаманна «романтична атмосфера». Норвід творив у роки останньої фази розвитку романтичного напрямку в польській літературі, але не був епігоном романтиків. Визнаючи велич поетичного генія Міцкевича, ставив його ім'я поруч з іменами Сократа, Коперніка, Байрона, але йшов власним шляхом, «сіючи веселки перлинних зерен». Перекоаний у власній самотності, поет,

однак, писав про «холодну тінь над чолом», що лягала від Міцкевича і Словацького, називав себе «хилою дитиною» «ста увінчаних лаврами батьків». Критикуючи набридлу псевдоліричність романтизму, він сподівався: «Після поезії пейзажів і пастушачих флейт, можливо, і мій бідний напрям заслуговує або ж заслужить у майбутньому яке-небудь сприйняття». Не втрачав віри у життєву силу власної інтелектуально наповненої поезії: «Багате у певному відношенні минуле польської поезії не підготувало публіку до подібних творів, але що ж робити! Хоча б раз слід і на себе поглянути, хоча б один раз треба до принад зарахувати навіть думку, і правду, і смисл, і розум».

Самобутній продовжувач традицій поезії романтиків, Норвід водночас заперечував романтизм. Систему своїх естетичних поглядів Норвід виклав у так і не поміченому сучасниками віршованому трактаті – поемі «Прометідіон». Постулюючи примат практичної діяльності митця, він співає гімн праці, вбачає у «Прометейі з молотом» передусім творця людської культури. Мистецтво не повинно бути «ані забавкою, ані повчанням», воно – головний чинник життя людини, щоденний обов'язок. Мистецтво – це «прапор на вежі людської праці». Схвально оцінюючи мистецьку програму Норвіда, критик «Молодої Польщі» С. Бжозовський підкреслював: поет «розумів, що всі духовні цінності людства тісно пов'язані з його невпинною працею». У той же час Норвіда зближало з романтиками переконання, що митець має бути духовним вождем народу. Він захищав гасло народності літератури та мистецтва, вірив у місію мистецтва сприяти невпинному поступу суспільства. Із спадщини своїх попередників брав те, що збігалося з його поглядом на оригінальність творчості. Так від «чорноліського барда», Яна Кохановського, успадкував філософську настроєність поезії. Однак улюбленець «велетнів-лаврів» Міцкевича і Словацького, Байрон для Норвіда – скоріш носій волелюбних ідей, приклад жертвовної громадської діяльності, тому польський поет не захоплювався романтичними барвами співця «Гяура» і «Корсара».

Норвід «не був у повному розумінні слова ні класиком, ні романтиком, ні позитивістом, ні символістом, хоча його творчість мала в собі риси всіх цих напрямів», – приходять до висновку дослідник С.Фриче. Що ж до впливу Бодлера і ранніх символістів, про що іноді пишуть, то, незважаючи на деякі споріднені моменти (інтелектуалізм, лаконічність образних засобів), поетику циклу «Vade-mecum» можна розглядати скоріше як протест проти естетики французьких символістів. Норвід уникав притаманної символістам складної метафорики. Одночасно знаходимо елементи техніки символістів у норвідівській теорії «тиші», «недомовок», «умовчання», у тенденції до скорочень і алюзійності.

Невдовзі після опублікування у 1840 р. перших віршів у варшавських часописах поет залишив Польщу, виїхавши за кордон для студювання живопису і скульптури. Минають сповнені пригод роки подорожей по Європі. Наприкінці 1852 р. Норвід пливе на паруснику до Америки. Влітку 1854 р. йому вдалося з великими труднощами перебратися звідти до Лондона. Він страшенно бідував, живучи на мізерні заробітки живописом. Ю. І. Крашевський допоміг йому переїхати до Парижа, де поет і оселився назавжди (1855 р. царська влада оголосила його політичним емігрантом) і де написав більшість своїх творів.

У 1858-1865 рр. митець працює над збіркою «Vade-mecum», що мала складатися із ста віршів (до нас дійшло 80 із них). «Vade-mecum» дослідники вважають явищем, непересічним не лише у творчості Норвіда. Його лірика засвідчила перелом в історії польської поезії, і значення збірки небезпідставно порівнюють зі значенням для європейської поезії хронологічно близьких бодлерівських «Квітів зла». Та й сам Норвід – «поет дерзновенний», за влучним висловом М. Бажана, оцінював свої твори як «необхідний поворот у польській поезії», прагнучи переконати, що «польська поезія туди піде, куди їй вкажуть центральні твори «Vade-mecum» своїм змістом, римою і взагалі як приклад». Привабливість цих віршів полягає передусім в інтелектуально-художній виразності бачення світу, глибині думки, філософській насиченості, прагненні осмислити досягнення культури людства. Поет бажав мати читача, підготовленого до сприйняття багатозначності, алюзійності сконденсованого змісту своїх віршів. «Справжня поезія, – писав він, – була і буде подекуди втаємничуванням, бо вона здатна двома віршами накреслити цілу епоху». Узявши для назви збірки слова Вергілія з Дантового «Пекла» «Іди зі мною», Норвід ніби запрошував читача до спільної мандрівки у царство літератури. Поет самобутнього художнього мислення, він очікував від читача активності, бажання зрозуміти поетичне слово в усій його глибині, намагався схвилювати його уяву та думку. «Читати не кожен вміє, бо ж читач повинен співпрацювати (з поетом. – С. Л.), а читання тим більше є індивідуальним, чим вагоміший твір», – вважав він.

Сучасники закидали віршам Норвіда «загадкові, темні думки й незрозумілі захоплення», писали про «ієрогліфи думки» його «темних віршів». Лише поодинокі голоси звучали на його захист. Так, один із критиків позитивно оцінював намагання поета «викликати рух розуму, який подібно до математичного завдання вимагає тяжкої розумової праці». Відомий поет-романтик Ю. Б. Залеський захоплювався «багатством інтелігентності й мови» Норвідової поезії.

Компактність думки, послідовна тенденція до скорочень і «зашифровані» натяки – все це дійсно вимагало «праці» читача. У

наш час дослідники говорять, що «неможливо зрозуміти ліричні твори Норвіда, якщо до них прикладати виміри традиційної лірики» (Я. З. Якубовський).

Поет писав, стверджуючи кожним твором відмінність своєї лірики від творчості корифеїв польського романтизму:

Dłatego od was... – o! Laury – nie wziąłem
 Listka jednego, ni żółteczka w liściu,
 Prócz może cieniu chłodnego nad czołem
 /Co nie należwamat, lecz – słońca przyjsciu.../.
 Nie wziąłem od was nic, o! wielkoludy...
 Тож, лаври, я не взяв у вас ніскільки –
 Ні гілочки, ані листочка зроду,
 Хіба холодну тінь на скроню, й тільки
 (Що не належить вам, лиш сонця сходу).
 Не взяв я, велети, від вас нічого...
 (Переклад Г. Кочура)

Оригінальність поезії Норвіда бачили лише деякі його сучасники. Наведена автохарактеристика – рядки вірша Норвіда «З набряклыми від оплесків руками» – збігається з думкою одного з «велетнів-лаврів» Юліуша Словацького, котрий засвідчив: «Я чув про нього багато й навіть читав дещо з його творів. Але... зараз я слабкий і дуже мало маю часу, щоб зав'язувати стосунки з людьми, а вже й зовсім не можу його марнувати для тих, хто нічого від мене ані взяти, ані мені дати не може... Ципріян належить саме до таких».

Збірка «Vade-mecum», котру автор у 1865-1866 рр. остаточно відредагував, готуючи до друку як одну з частин другого тому своїх «Поезій» у лейпцігського книговидавця Блокгауза, була викладом філософсько-моральної та поетичної програми Норвіда. Реалізуючи цю програму, поет урізноманітнював художньо-зображувальні можливості поезії. Він ослабив ритміку вірша, зробив прозаїчнішим його звучання. Мало дбаючи про рими – в останніх віршах він взагалі їх уникав, – Норвід охоче відкривав свої поезії для розмовної мови. Мова його творів іноді досить жорстка. Інколи вона свідомо архаїзована. Одним з істотних і цікавих результатів, до яких призвели його поетичні експерименти, був вільний вірш. Щоправда, вже існували подібні спроби: нерегулярні силабо-тонічні, навіть тонічні вірші зустрічаємо у Словацького. Та справжнє народження вільного вірша пов'язано власне з іменем Норвіда, бо у нього *vers libre* з'явився дещо раніше за французький.

У наполегливих пошуках на шляху опанування нової поетичної техніки й наповнення поезії новим змістом Норвід прагнув до відкриттів, які б допомогли подолати труднощі поєднання іноді різних, а то й просто суперечливих за змістом елементів поезії. Новаторською поезія Норвіда виявилася і тоді, коли йшлося про вирішення морально-філософської проблематики. Поет звертався до символу, до параболи. Тут слід згадати і про значний вплив Біблії, що позначився на його віршах не лише засвоєнням біблейської образності, християнської символіки й цитат зі Святого Письма. Параболи Норвіда (характерні також для його прози) відбивали дуалістичне розуміння сущого як світу матерії і світу духа. Формальні засоби поезії Норвіда були також покликані сприяти тісному узгодженню змісту з дидактичністю. Ю. В. Гомулицький називав твори поета «поезією глибокого морального неспокою». «Vade-mecum», – писав він, – є не лише збіркою окремих ліричних віршів, а водночас алегоричною подорожжю поета-мораліста у пекло, створене на землі людьми і для людей».

«Шопенове фортепіано» – заключний твір збірки – справедливо назвати пуентою. Цей вірш, один з найкращих у польській шопеніані, побудовано у формі елегійної притчі-параболи. Трагічно звучить оповідь про Шопена, про знущання «утихомирювачів», над великим мистецтвом. Норвід високо цінував «польського Орфея». У надрукованому в жовтні 1849 р. некролозі він писав: Шопен «умів найважчі завдання мистецтва розв'язувати з таємничою майстерністю. Умів збирати польові квіти так, що з них не спадало жодної росинки, ані пилку. І вмів перетворити їх на зірки, на метеори, що світять усій Європі, випромінюючи ідеал мистецтва». «Чи є у нас кращі за нього митці?» – вигукував він вустами героя поеми «Прометідіон». Там же він писав: «Шаную його біль за польські справи – це смуток романтично-імлістий». Описуючи те, що закарбувалося в пам'яті з останніх розмов зі своїми великими сучасниками, він присвятив Шопенові, а також Міцкевичеві й Словацькому проїняті глибокою ліричною тугою рядки знаменитого есе «Чорні квіти» (1857). Зворушливо звучить там згадка про Шопенів «безсмертний рояль». Безпосереднім поштовхом до створення цього вірша була звістка про репресії царських військ у Варшаві восени 1863 р. після замаху на царського намісника Берга. Газети сповіщали про варварський розгром палацу Замойських і знищення викинутого солдатами з вікна палацу на бруківку Краківського Передмістя дорогоцінного для серця поляків інструменту, що на ньому грав Шопен. Ця Норвідова поезія з'явилася на шпальтах одного з польських молодіжних видань у Парижі в 1865 році. Вступною темою вірша є спогади про зустрічі з Шопеном – «передостанні», як пише поет.

Фразу «Відвідав я тебе в передостанні дні», що нею починається вірш, повторено ще двічі у наступних фрагментах. Повтори ці звучать ніби елегійна музична тема.

Сукупність використаних формальних засобів – циклічної форми, оригінальної ритмічної побудови, вдало знайдений звукопис відповідної тональності дає читачеві відчуття органічної спорідненості вірша «Шопенове фортепіано» з характерними стильовими елементами музики польського композитора. Музика Шопена була для Норвіда прикладом найвищої досконалості й символізує тут мистецтво взагалі. Вона є ідеалом мистецтва, так само як ідеалом довершеності та краси є твори Фідія, «Псалми» біблійного короля-поета Давида або ж трагедії Есхіла.

Серед віршів Норвіда є твори на суспільно-політичну проблематику, присвячені борцям за свободу. Поет, який в одному з листів називав своїми «республіканськими предками» Колумба і Сократа, Данте, Коперніка і Костюшка, оспівує духовний подвиг героїв-борців за свободу. Найкращі з цих віршів – «Білий мармур», «Спартак», «Громадянину Джону Брауну», «Що ти Афінам зробив, Сократе...» та ін.

Глибоким смисловим наповненням та оригінальною поетичною формою вирізняється вірш «Жалобна рапсодія пам'яті Бема» – яскравий зразок політичної лірики Норвіда. Написана розміром, що нагадує античний гекзаметр, поезія ця є розгорнутою метафоричною картиною похорону давнього рицаря. Вогні смолоскипів освітлюють руки рицаря, «заламані на панцирі», йдуть залиті слізьми наймані плакальниці – панни у жалобі», дзвенять бойові щити озброєної дружини. Середньовічний рицар – це уславлений у листопадовому повстанні майор артилерії, пізніше генерал і головнокомандуючий революційного угорського війська Юзеф Бем. З майстерною пластикою змальовано мінливу, рухома картину жалобного походу. Виразно, ніби на сцені театру, уявляються стяги:

В'ються, в'ються знамена, заносяться вище на гребінь,

Наче намети рухомі військ мандрівних на небі.

(Переклад І. Драча)

Підносять рамена «жалобні панни», несучи «квітів снопи духмяні», вони «в мушлі збирають сльози свої ненастанні». Щити воїнів «поруділи» від світла факельних вогнів, «стяг величезний списом небо перетяв димове і палахтить над походом од краю небес до краю». Пластичність опису підсилюють музичні ефекти, – вони завжди були підвладні поетичній лірі Норвіда: захлинаються від плачу сурми, «і хвилию зводиться знову хорал, що затих раптово», «хлопці б'ють у сокири, поголубілі від блакиті неба», «б'є челядь в щити поруділі – звуки їх душу крають».

«Цей рапсод є рідкісним прикладом гармонійного поєднання чинників, що зазвичай заглушають один одного: пластики, музикальності та ідеологічної символіки. Образні картини виконують тут роль ліричних мотивів. Їхня інтенсивність і виразність не послаблює, а, навпаки, підкреслює переносне значення картини. Завдяки цьому твір є досконалою єдністю, яка виблискує багатством образно-настроевих сполучень, лапідарністю і влучністю слова...», – пише Зоф'я Шмидтова. Влучні слова сучасної польської дослідниці перегукуються з оцінкою, що свого часу дав образним засобам поетичного шедевру Норвіда Стефан Жеромський: «У цьому рапсоді, який видзвонює незрівнянними ономаітопеями, наповненому блиском, шелестом, дзвоном кінських копит і брязкотом зброї, втілилась уся польська туга за героєм-вождем, котрий панує над булатом, керує боротьбою і перемогою». Жеромський оцінив твір як зразок громадянської лірики Норвіда, назвавши «Жалобну рапсодію пам'яті Бема» «образом народної душі, майже політичним документом».

Марними були б спроби однозначної оцінки неодномірного за своєю вартістю літературного спадку поета. Та ми сприймаємо Норвіда як самобутнього митця, котрий був романтиком, але ж і відрізнявся від своїх великих попередників Міцкевича, Словацького і Красінського. Сам поет вважав власні досягнення доповненням досягнень їх творчості, подібно до того, як Юліуш Словацький та Зигмунт Красінський продовжили справу Адама Міцкевича. Він критично ставився до своєї соціально-політичної дійсності та її естетичних ідеалів, проте активно реагував на політичні події, на цікаві літературні явища. Дослідники знаходять ознаки впливу Гейне, Бодлера, Теофіла Готьє, Малларме. Норвід «був консерватором, однак жодний з тодішніх поляків не виступав з такою силою проти рідного хуторянства, жодний не говорив такої гіркої, майже образливої правди шляхті, яка тоді представляла народ», – писав у 60-ті роки ХХ століття поет М. Яструн, автор цікавого есе «Норвід – незнаний поет».

Класифікуючи художню творчість як одну з форм людської праці, Норвід боронив своє право бути «складним» поетом, очікуючи від майбутнього читача свідомих зусиль і співпраці з автором для справжнього розуміння художнього твору. Незвикла метафоричність та лапідарність віршів, гранична конденсація їх змістового навантаження, гнучкі ритми, оригінальна поетика «тиші», «мовчання», «недоговорювання» і потреба «доповнювання», примхлива стилістика й щедро пересипана як новоутворами, так і архаїзмами лексика (додаймо до цього власну пунктуацію, оригінальну графіку запису, часте оперування розставними

літерами, тире й крапками для передачі задуми чи зниження голосу), – все це «виставляло» Норвіда за рамки його літературної епохи. Випереджаючи тенденції розвитку польської поезії другої половини ХІХ ст., Норвід працював (як сам зазначав у листі до Ю. І. Крашевського) «на глибинах правди та різноманітності поетичних форм і мовного багатства». Невизнаний, він плекав надію, аби з його віршів «не загинуло хоч двоє», у переконанні, що його поезія служитиме майбутності, в якій він вбачав «вічну коректорку».

Поезія Норвіда справила благотворний вплив на «скамандритів», на поетів «Квадриги» і варшавського авангарду. Йому, свого часу «відштовхнутому дикунами» (так писав Жеромський), багато чим зобов'язані Виспянський і Тувім, Галчинський і Мілош. Перлини поезії Норвіда зберегли «пізні внуки», котрі по-справжньому оцінили його літературний подвиг. Адже поет завжди вірив, що «Не меч, не щит рятують мову – лише безсмертні твори».